հպարտացեալ հայհոյեաց զնա 'ի դուռն Երուսաղէմի. անդ կործանեցան զաւրք նորա, և ինքն յորդւոց իւրոց սպանաւ առաջի կռոցն իւրոց: Յորմէ իմանամք որ զի թէպէտ և բարեպաշտքն նոքա թագաւորեալք, այլ ոչ եթէ ամբարիշտքն, ընդ դէմ և հակառակ նմա իբր թէ ինքեանց զաւրութեամբ յայն վիճակ եկք և բռնացեալ. այլ 'ի նորին թոյլտալոյ վասն իւիք անաւրէնութեան: Եւ այսպէս ամենայն թագաւորութիւն և նահապետութիւն որպէս յերկինս, սոյնպէս և յերկրի 'ի նմանէ է և անուանի, ըստ ձայնին Պաւղոսի այլև Սողոմոնի որ ասէ, «Լուարուք թագաւորք, զի 'ի Տեառնէ տուաւ ձեզ թագաւորութիւնդ, և հզաւրութիւնդ 'ի Բարձրելոյն»: Եւ նոյն ինքն իմաստութիւն Հաւրն Քրիստոս ասաց յառակաւոր բանին Սողոմոնի, թէ «Ինև թագաւորք թագաւորեն, և բռունք ինև ունին զերկիր": Արդ այսոքիկ առ այն բաւական լիցին, թէ յորմէ հետէ և զի՞արդ սկսաւ թագաւորութիւն 'ի մարդիկ:

ԳՈՐԾ ԹԱԳԱՒՈՐԻ. Մ՛նայ այսուհետև ասել, զկարգ և զկենցաղավարութիւն, և զգործ, և զկրաւնս թագաւորի: Զի որպէս ամենայն հասակի և կարգի զպատշաճագոյն խրատ՝ աննախանձ և առատաբար ընծայեն գիրք Աստուածաշունչք, այսպէս և թագաւորաց, և ևս առաւել քան զայլոցն ըստ նախադասութեան պատուոյն և աստիճանին մատուցանեն խրատս և սահմանս կենցաղավարութեան. քաջ գիտելով՝ զի բարութիւն նոցա բազմաց, և չարութիւն յոլովից հասանէ: Վասն որոյ պարտ և արժան է պսակաւորիլ թագաւորի, բարեպաշտութեամբ, խոնարհութեամբ, հեզութեամբ, իմաստութեամբ, առատութեամբ, արդարութեամբ, ճշմարտութեամբ:

(շարունակելի)

ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ (1)

Առ Հեթում թագաւորն գրեալ է յաւետարանէն:

ՀԱՐՑՈՒՄՆ ՀԵԹՄՈՅ

Հարց. Զի՞նչ ասաց Տէրն(2) ցայրն՝ որ ասաց "փարթամս եկից և ես զկնի քո", "աղուեսուց որջք գոն և թռչնոց երկնից դադարք":

Պատասխանի. Ասեն թէ Սիմոն կախարդն էր այրն՝ (որ) կամեցաւ 'ի պատճառս ապահութեանն աշակերտիլ և ինչ ժողովել: Այս սրտագէտն, նենգաւոր աղուեսուն որ է սատանայ, կայ անդէն 'ի քեզ, և թևաւոր թռչնոց՝ որ են դևք, հանգիստ, և ինձ ոչ. զի ամբարտաւանելով ոչ գնաց ընդ այլ ժողովլ, զի հրամայեաց Տէրն:

Հ.— Ընդէ՞ր ասաց Տէրն ցորդիսն Զեբեթեայ սաստելով. "ոչ գիտէք թէ՝ որո՞յ ոգւոյ էք":

Պ.— Յորժամ երթայր յԵրուսաղէմ Տէրն, առաքեաց զնոսա 'ի գիւղ մի պատրաստել կերակուր. և ոչ ընկալան զնոսա. ապա զայրացան և ասեն, "Տէր, կամիս զի ասասցուք և իջցէ հուր յերկնից և սատակեսցէ զնոսա":

---

(1) Ի ժամանակին ունիմք լիովին պատմել զգործս Վարդանայ որպէս և Վահրամայ Րաբունւոյն կարևոր ծանօթութեամբք «ի Պատմութեան մատենագրաց Հայոց»:

(2) Յօրինակին «ասացից Տէրն»:

Եւ Յիսուս ասասցուց նոցա և ասէ, "զայդ նախանձու հոգիդ Աստուծոյ է, որ հրով այրեաց և կոտորեաց զսուրբ մանկտարէսն, զի արժանի էին. ես եկի վասն մանկտան մեռանել". և զնոյն սիրտ և զհոգի տալ մեզ՝ մեռանել և կենդանանել զմարդիկ:

Հ.— Ընդէ՞ր 'ի գերեզմանսն բնակէր զիւահարն յերկիրն Գերգեսացւոց:

Պ.— Օ՛ղանդն զայն կամեցաւ հաստատել դևն, որ ասէ, թէ կարէն դիւռնակոչն հանել զմեռեալն կախարդութեամբ, որպէս զիւթն այն՝ որ եհան զՍամուէլ առ աչօք. և աղանդ մի այլ ասեն թէ՝ կախարդքն փողոտեն զանմեղ մանկունսն. և բռնամահ սպանանեն և զհոգիսն ընդ ինքեանս շրջեցուցանեն, որպէս Սիմոն կախարդն ասաց Պղեմ զիրքն:

Հ.— Օ՞ի՞նչ է, յորժամ ասացին փարիսեցիքն ընդ Տէրն, "զնա՝ ասասի զի Հերովդէս խնդրէ սպանանել զքեզ":

Պ.— Ասեն թէ, կամէր Հերովդէս նենգիւ որսալ զՏէրն և առաքել 'ի Հռոմ առ Կայսրն. վասն այն՝ ազուէս կոչէ զնա. զի զաղտ որսայ ազուէսն և նենգիւ: Եւ Տէրն կամեցաւ յայտնել և ասաց, "ես կամաւ կատարեմ զընթացս իմ յԵրուսաղէմ, և ոչ ընդունիմ և ոչ ապառաջոյ Երուսաղէմի մեռանիմ":

Հ.— Առակաւորք Պ՛ուկասու աւետարանն՝ ասեն ոմանք, թէ լեալ է. և կէսքն՝ թէ ոչ:

Պ.— Այրն մեծատուն՝ որ ազանէր բեհեզս և ծիրանիս. և Պ՛ազար առ դրանն, և նորա վերաւորեալ այս լեալ էր. և կայրն ազգականք նորա. վասն այնորիկ Տէրն ոչ ասաց զանունն. և թէ զեռրդ ('ի) դժոխս ոմանք 'ի հանդստեան կայրն, և նա 'ի տանջանսն, որպէս հոլովեց 'ի մէջ՝ դևն լեալ զոր, և այլքն 'ի հանդստեան են: Եւ թէ դժոխքն լինելոց է. այլ այս է հաւանականն՝ զայրս զայս մեծատուն զասաք ուրեք թէ Հերովդէս էր, այլ Աստուած գիտէր: Այն որ ասէ, "ազբ երկուս երեն 'ի առաջնոյն կալ յաղօթս". այս լեալ էր, զի ինքն սրտագէտ և աղօթից լաղ և արդարացուցիչ. փարիսեցին ասէր, "զանհեմ երկիրս 'ի շաբաթուն". շատ լինչ ասեն, այլ չորեքշաբաթի և ուրբաթի էր նման, և զեպք վասն նախատեղծիցն զլորման, զիարդ ազբն պահեին և ոչ հատարակ ժողովրդն:

Հ.— Օ՞ի՞նչ է առնուլ զհացն, Տէրն և ասաց, "առէք կերէք ամենեքեան". իսկ զբաժակն ոչ ասաց "առէք արբէք ամենեքեան", այլ թէ "արբէք" միայն, "այս է արիւն իմ":

Պ.— Բաժակն ոչ միայն 'ի խորհուրդ հաղորդութեան է, այլ և 'ի խորհուրդ մարտիրոսութեան, որպէս ասէր որդւոյն Զեբեդեայ, "կարէ՞ք ըմպել զբաժակն, զոր ես ըմպելոց եմ". զոր վասն մահուանն ասէր. արդ աւազանաւն որդիանալ, և 'ի մարմնոյ Տեառնն հաղորդիլ, հատարակ (է) ամենայն քրիստոնէից. իսկ մարտիրոսութիւնն ոչ է հատարակաց, այլ ըստ ժամանակին հանդիպման՝ քաջութեամբ համբերողացն:

Հ.— Օ՞ի՞նչ իցէ նոր ուխտն:

Պ.— Օ՛ի հին ուխտն արեամբ անբանից անասնոց էր, ուխտն, զարշն և երդում է կտակ՝ (որ)տ ի ա թ ի կ (1) զրեալ է: Մ՞ովսէս առեալ զարիւն և ասէ, արիւն կտակին զոր պատուիրեաց ձեզ Աստուած. այսինքն, թէ՝ այսու պաշտեցէք զՏէրն զոհիւք և պատարագօք, և զրիցէք՝ որ ոչ մոռանայք. և զի կենդանութեամբն Աստուծոյ եղաւ կտակն, և անբանից արեամբն նա չէկաց հաստատուն. իսկ ասա մեռաւ Տէրն կտակագիրն, հաստատուն է կտակս, զի արեամբ Աստուծոյ եղաւ. և միշտ նոր է

(1) Բառս այս Յունարէն է եւ Քարոզմանի կ տ ա կ:

և ոչ հնանայ Տէրն: Նոյն ոմանք թէ Յովհաննէս զաւետարանն 'ի Պատմոս կղզւոջն գրեաց: Յետ երկոտասան ամի չարչարանաց Տեառն յանձանօթ ծոցոյն անհաս որոտալով 'ի վերուստ. և Պրոխորոն աշակերտն նորին ասէ, թէ՝ անդ գրեաց: Իսկ Եւսեբի և այլք ասեն թէ յԵփեսոս գրեաց. և մեք գտաք, որ երկոքեանն իրաւի են. զի գրեաց մասն ինչ 'ի վարդապետութենէ և 'ի նշանաց Տեառն. և զմահն և զյարութիւնն 'ի Պատմոս կղզին, և եթող նոցա. և յորժամ դարձաւ եկն յԵփեսոս, և ցուցին զերիս աւետարանն և հաւանեցաւ և ասաց թէ, իրաւի է՝ զոր գրեալ են. բայց 'ի մասնութենէ Յովհաննու 'ի բանտ, և նախ քան զմտանելն Յովհաննու շատ ինչ եղեն զոր ոչ են գրեալ: Նոքա աղաչեցին զնա լնուլ զթերին, որ ցուցանէր զչորրորդ գետն դրախտաբուղխ. և նա խոնարհեալ յաղաչանս նոցա, և առանձնացեալ գրեաց, "'ի սկզբանէ էր բանն և այլն". և ասեն մինչ սկսաւ գրել զսրովբէածածուկ Աստուածաբանութիւնն, արգիլեալ եղև 'ի Հոգւոյն, թէ չկարեն տանել այսու կենօքս և ժամանակաւ զայդպիսի թագուն և անճառ բան: Իսկ նորա խոնարհեցուցեալ զբանն ասաց, "եղև այր մի առաքեալ յԱստուծոյ՝ անուն նորա Յովհաննէս", և յառաջ տարեալ զբանն ասէ, "զջուրն գինի եղեալ յսկիզբն նշանացն". այլ զայս գիտեա, զի գինւոյն գոյնն ջուր երևէր, և փոխեցաւ բնութիւն ջրոյն. և համն և գոյնն ոչ փոխեցաւ, նշանակ մարդանալոյն Աստուծոյ. մարդն մնաց թանձրութեամբ և գունովն, բայց բնութիւնն Աստուածացաւ միանալովն ընդ աստուածութեան բնութեան. ոչ կորուսեալ, այլ միաւորեալ. ուստի զինչ ասէ, "Բանն մարմին եղև" և մարմինն բան. և զայս ինքն ստուգէ ասելով, «ոչ ոք ել յերկինս, եթէ ոչ որ էջն յերկնից՝ որդի մարդոյ՝ (որ) էն յերկինս»:

Հ.— Զի՞նչ է, որ ասէ, թէ "եղև խնդիր աշակերտացն Յովհաննու վասն սրբութեան"(1):

Պ.— Հրեայ մի մկրտեալ էր 'ի Յովհաննու, և դարձեալ մկրտեցաւ յաշակերտացն Քրիստոսի. և Յովհաննու աշակերտքն բարկացան և ասացին, թէ՝ ընդէ՞ր 'ի նոցանէ այլ մկրտեցար, մի՞թէ առաւել սրբեցար: Սրբեցայ 'ի յաշակերտացն Քրիստոսի: Եւ նա ասէ, այո: Եւ նախանձին: Եւ Յովհաննէս բարկացաւ աշակերտացն, այլ յառաջ քան զխաչն. և ոչ նոքա կարէին հոգի տալ, զի որդւոյ մահուամբն հաշտեցաւ: Այն շնացեալ կինն՝ զոր ոչ գրեցին յաւետարանն, զոր այլք քրիստոնեայք ունին իւրեանց յաւետարանն, այս է պատճառն. Պապէաս ոմն գրեաց որ աշակերտ էր Յովհաննու աւետարանն (աւետարանչին), որ յետոյ հերձուած խօսեցաւ և խոտեցաւ, Եւսեբի ասացեալ, բայց յետոյն գրեալ: Այս լինի և ուրեք և այն բանն՝ զոր Պիղատոս գրեաց «Թագաւոր եմ Հրէից», և էր ասէ երրայեցերէն, և յունարէն գրով փարէին: Այն՝ որ Պիղատոսի կնոջն երևեցաւ, և չարչարեաց, ասեն, թէ՝ դև էր և ոչ հրեշտակ. սակաւ մի կասկածեաց սատանայ 'ի կամաւ գալոյն 'ի խաչ՝ թէ աստուած է. և ջանայր խափանել. և հրէայքն ինքեանք զիտացեալք էին, աւելի յորդորէ ոչ պիտէր. աւազակն դաւանեաց զՏէրն՝ թագաւոր և արքայ, Դիմաս էր անունն, և որ յահեկէ նորա՝ Կեստաս. որ հայհոյէրն՝ հրեայ էր ասեն. կարծեաց թէ՝ իջուցանեն զինքն վասըն հայհոյութեանն. և ասեն, թէ՝ բարեմիտ

(1) Յօրինակին ի լուսանցսն գրեալ էր «երկու անգամ մկրտելն Հրէի».

ուաղաին՝ հեթանոս էր ազգաւ. յառաջին երկոքեանն հայհոյէին. ապա ծագեաց լոյս աստուածային 'ի սիրտ նորա, զի զոյր 'ի նմա մնան բարի. էր և այն սքանչելիք՝ որ յետոյ փոխեաց զբանն, որ չասէին հրեայքն թէ՝ աշակերտ էր նմա, և բանադրած՝ որ դաւանէր զնա Տէր: Որ ապրուակեաց զՏէրն՝ Մաղբոս էր անուն. որ եթէ ոչ՝ զբ որ ... որ զլեղին նա՝ Ռոքոս էր անուն: Ղունկիանոս հալիւրապետն խոցել նա զնոսրին, և կ արիւն և ջուր. և խնդրեաց զաչսն արիւնաթաթախ, և համբուրեաց. ասեն թէ՝ մի ակն կոյր էր. շփեաց յակն և ողջացաւ: Եւ այս է ասելն՝ թէ՝ «որ Նտեսն զկայեաց»: Սամարացոյն՝ յորմէ Տէրն ջուր խնդրեաց, Լուսինայ էր անուն յիշելով զանունն աչացաւի՝ աւեստարանական է: Տեռատեսին անունն Գոզինայ է: Ռանանու Հուոյն՝ որ 'ի փշրանաց մանկանցն խնդրեաց, Նրմնէ է անունն: Ղազիրն որ եհարց զՏէրն, Նիկոդիկոս անուն: Դշխոյն՝ որ եկն լսել զիմաստութիւն Սողոմոնի, Ոիսայ էր անուն: Ելբրինոյն անուն՝ Փոթամիոս՝ զոր Փիլիպպոս մկրտեաց, որ էր (յ) եօթեանցն՝ սարկաւագ: Բայց թէ՝ նելբինին ուսմն ունէր զՆատային. դշխոյն՝ որ եկն առ Սողոմոն, խնդրեաց դրեանս և տարաւ յաշխարհ իւր. և մարդիկ՝ որ կարդային զգիրս. այլ ասեն, թէ՝ 'ի նոցունց որդվոցն էր՝ ազգաւ հրեայ. փաստն այն եկեալ յԵրուսաղէմ երկրպագանէր պատկառելով յօրինացն՝ որպէս աշակերտ:

Ա.— Զի՞նչ է այն, որ ասէ, 'ի տեսիլ տրոյ ուսմանն՝ թէ 'ի վերայ վերապին գոչէ հրեշտակապետն զիւր յարութեան մերոյ (1):

Պ.— Դիոնեսիոս այսպէս ասացեալ է, թէ ամենայն ազգի հրեշտակապետք՝ զիւր յանձնեալ ազգն գոչէ ձայնիւ փողոյ: Այսպէս և Հայոց վերակացուն 'ի վերայ վերապին հնչեցեալ առ սուրբն Գրիգոր Հայաստանեացց, և նա ընդ իւր առեալ զՀօան՝ վերանայ ընդ առաջ Դրիսատոսի ասելով, թէ՝ «ահա ես և մանկունք իմ, զոր ետ ինձ Աստուած». զայս (՛ի) մեր Ս. տրդատպետն լուաք: Այսմ վկայ ասեմ քեզ, զոր լուաք 'ի գառնեցուցն Յովհաննիսի. թէ 'ի Թիւս Հայոց Օ.Ն՛.Հ.Ն-ն կայի 'ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, և գնացեալ էաք 'ի Յորդանան վասն ուսանելի յայտնութեան Տեառն. և մինչ կայի մեկուսի յաղօթս և եկն առ իս Ս ուրբ (1) մի՝ երկու որդովն, և խնդրեաց յինէն մկրտութիւն, թարգմանելով՝ միով ընդ իւր. և ասեմ ցնա ոչ ես գու, և զի՞նչ է պատճառն՝ որ մկրտիս և լինիս քրիստոնեայ. և ասէ ցիս, թէ զնա և զպատճառն իմ՝ կամիս հարցանել, նի՛ստ և ասեմ քեզ զպատճառն, և նստաք: (2) Եւ ասէ՝ ես 'ի Պարսից եմ. գաւառաւ (և) ազգաւ 'ի քաղաքէն որ կոչի Օ.ան կ.ան, և ունիմ զիւր ազգաքաղաքին և շատ միւք (3). նոյնպէս և 'ի քաղաքին շինեցի Ս ինարէ (4) մի, բարձր յոյժ. և 'ի վճարման գործոյն արարի կոչմունս մեծ և ժողովս, և արարի խրախութիւնս. և նախ քան զհայկերութիւնն հանին զիս 'ի Ս ինարէն ասել զառաջին ժամն մեր. և մինչ գնացի և շրջեի 'ի գլուխ Ս ինարէին, հայեցայ 'ի կողմն արևելից և տեսի բացեալ զերկինս, և իջանէր թագաւոր մի անճառելի՝

(1) Ի լուսանցն. «ամենն ազգի հրեշտակացն զիւր ազգն գոչէ»:

(1) Զատարան.

(2) Ի լուս. «Պարսիկին մինարէն եղանել եւ սէյան տալն եւ զՔրիստոս տեսանելն»:

(3) Կալուած:

(4) Աշտարակ մարթաց Պարսից եւ Օսմանցւոց. յորմէ հրաւիրեն զժողովուրդս իւրեանց յաղօթարան:

հրեղէն զօրաք. և եկեալ 'ի զօրացն հանդէպ իմ, կազմեցին աթոռս 'ի վերայ օդոյն, և եկեալ թագաւորն նստաւ. և հնչէին փող յամենայն կողմանց. և սկսան գալ ամենայն ազգ քրիստոնէիցն՝ առաջնորդաւն իւրեանց, և երկիրպագանէին. և թագաւորն ընդունէր և մեծարէր զամենեսեան՝ զլեռնէն. և անցեալ նստէին ամենեքեան: Ապա գայ ազգ մի օտար ի պայծառ լուսով փառաւորեալ, զարմանալի առաջնորդաւն: Եւ յարեաւ թագաւորն ընդ առաջ նորա, և զերկս արկեալ համբուրեաց զնա. և սկսաւ դողել և գոհանալ զնմանէ ասելով, իմ քաջ նահատակ, իմ զուարթ և արթուն և ժիր մշակ, և իմ մեծ և յաղթող սպառազէն, և նըստոյց զնա յաջմէ իւր. և զազգն նորա համբուրէր. և այսպէս հիացեալ և սքանչեալ կային: Իսկ բազմութիւն ժողովոյն որ 'ի վարն էին, զարմացան ընդ յամէլն իմ. և առաքեցին առ իս զառագ որդիս իմ. և նա եկեալ և զնոյն տեսին ետես, և յիմարեալ եկայ և սա. և նոքա յոյժ նեղասրտեալ առաքեցին զկրտսեր որդիս իմ՝ սահիպ մեզ զնալ առ նոսա. և յորժամ եկն ասայն՝ անց տեսին. սակայն մեք պատմեցաք սմա զերան. և ասացին ցիս որդեաս իմ, թէ զի՞նչ կամիս առնել. և ես ասացի, թէ ճանալ կամիմ զՔրիստոս Աստուած՝ թագաւոր փառաց՝ և պարծանք Քրիստոնէից: Եւ առաք որդիս իմ այն հայր, զոյդ ասան, զի սպասանիցին զմեզ և երթեալ խառնիմք 'ի զօրսն թագաւորին Քրիստոսի: Իսկ կրտսեր որդիս իմ ասաց, ոչ է արժան զայդ առնել, զի զմեզ և զամենայն ազգն մեր ջնջին. իսկ դուք ասացէք՝ թէ ամենայն ազգն չէր ('ի) մի պատիւ. այլ երթեալ դասնեմք զսիրելի ազգն, և զաւաջնորդն զայն առաքի, և խառնիմք յազգն յայն մկրտելով 'ի նոցանէ: Եւ մեր հաւանեալ ինքաք և տուաք զհայն ամբոխին. և երթեալ 'ի զիւղն մեր առաք Եւ՝ կարսիր, և երկր գրաստ, և ելաք 'ի զիշերին, և Աստուծոյ եկաք մեք առաս. և տեսաք նշան ինչ 'ի քեզ. զի յԱզգէն Հայոց ես, և էք դուք հաւատարիմ ծառայք թագաւորին Քրիստոսի, զոր տեսաք և մեք կամիմք լինել իրրև զձեզ: Եւ երեկ առաջի իմ զոսկին, և ես ոչ առի. և մկրտեցի զերեքեանն յանուն սուրբ Երրորդութեանն. և բերի յԵրուսաղէմ և հաղորդեցան 'ի սուրբ Լուսաւորչէն. և ասացին, զնամբ յայնկոյս Ծովուն մեծի 'ի պատճառս աղօթիցդ: Եւ այսպէս եղեալ շնորհօքն Քրիստոսի, զոր պատմեաց սուրբ Հայրն Յովհաննէս Գառնեցի:

ՏՕՆ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾՆԻ

Եթէ Հայք այժմ ունին անցեալ փառաց և պարծանաց մշտատև և փառաւոր կոթող, զայն արժան է հաւատալ իւրեանց քրիստոսական սրբազան Կրօնքը և հաստատուն Եկեղեցին: Իսկ եթէ կան Կրօնից և Եկեղեցւոյ մէջ՝ Հայոց երկարժամանակեայ կսկիծը թեթևացնող, սիրաը մխիթարող և միանգամայն հոգեպարար ուրախութիւն ներշնչող պարագայներ, զայնս պէտք է կրօնական և Եկեղեցական վսեմ արարողութիւնքը և հանդէսքը խմռնալ, յորոց զբաղեալ առաջինը կը հանդիսանայ ,,Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի տօնը,,:

Այս տօնը՝ որ Հայը նուիրական իմն սրբազան պարտաւորութիւն չդգայ պաշտել, ըստ որում կը ներկայացնէ նորա Ս. Եկեղեցւոյ վերանորոգութեան և առաւել պայծառ և